

Hemel op aarde?

DIA 1: Intro

- Welkom!
- Voorstelronde – aangeven dat het *workshop* is; dus interactie
- Ik zal spreken over het thema duurzaamheid, maar dan specifiek vanuit het standpunt van het christelijk geloof
- Er is altijd een correlatie tussen thema's die maatschappelijk spelen en de thema's van de bijbel/geloof; daarbij is het van belang dat het geloof niet achter de maatschappij aanhobbelt en zegt wat anderen ook al zeggen, maar vanuit haar unieke vertrekpunt in Gods openbaring nieuwe inzichten kan brengen
- Daar wil ik vandaag ook, op bescheiden wijze, aan bijdragen, door aan te geven hoe een aantal christelijke concepten, vanuit de eigenheid van de christelijke geloofstaal, een bijdrage kunnen leveren aan milieu-ethiek, aan een beter opgaan met het milieu

DIA 2: Bonhoeffer & Ecologie

- Dat doe ik specifiek door me te richten op de theologie van de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer
- Bonhoeffer is een bekende en oecumenische theoloog die het best bekend is geworden vanwege zijn verzet tegen het Nazi regime – hij was als enige Duitse pastor en theoloog actief betrokken bij gewapend verzet tegen Hitler zelf
- Daardoor heeft Bonhoeffer een heldenstatus gekregen, wat nog versterkt werd door zijn creatieve en diepgaande theologische inzichten; hij durfde radicale vragen te stellen, ook over het einde van de religie
- Nu, 70 jaar na het einde van WO2, en ook 70 na de dood van Bonhoeffer, blijft zijn theologie nog steeds relevant – je ziet dat theologen elke keer weer teruggaan naar Bonhoeffer en naar hem refereren, ook in debatten waar hij niet in directe zin over sprak
- Want dat moet wel gezegd worden: het maatschappelijk en cultureel landschap is veranderd, en het is niet vanzelfsprekend om een beroep op Bonhoeffer te doen
- Toch blijkt, bij het bestuderen van zijn theologie, dat hij eigenlijk over veel onderwerpen verstandige dingen te zeggen had – ook al moet er soms wel een vertaalslag gemaakt worden
- In mijn doctoraatsonderzoek heb ik me bezig gehouden met de vraag welke concepten uit zijn theologie relevantie hebben voor een christelijke visie op het milieu, op ecologie; en ook hoe je die dan op een wetenschappelijk verantwoorde manier vertaalt
- Eigen druk; commerciële druk komt later onder zelfde titel
- Vandaag zal ik in ieder geval een aantal vindingen presenteren, specifiek naar het thema duurzaamheid toe

DIA 3: Eerste thema: Waarom zorgen voor het milieu?

- Ik begin bij een heel bekend Bonhoefferiaans thema, namelijk 'Christuswirklichkeit'
- Maar voordat ik dat doe, laat ik iets zeggen over het onderwerp waar dit concept bijhoort, namelijk *motieven om voor het milieu te zorgen*
- Want een basisvraag, eigenlijk dé basisvraag in de ecologie, is hoe we mensen kunnen overtuigen van het belang van zorg voor het milieu
- Vanaf het begin af aan is dit een leidende vraag geweest binnen de ecologische beweging, en deze heeft allerlei verschillende antwoorden gekregen
- Enerzijds heb je instrumentele antwoorden:
- Hans Jonas, de bekende Duitse filosoof, heeft een heel bekend motief geïntroduceerd, namelijk het nageslacht: onze kinderen, of kinderen van anderen – toekomstige generaties als reden voor zorg voor het milieu in het heden

- Er zijn nog allerlei andere motieven om voor de aarde te zorgen; zo wordt er soms bijvoorbeeld gewezen op de schoonheid van de natuur, en op het belang deze te bewaren
- Ik kom later nog op enkele van die motieven terug
- Als algemene motieven kunnen ze echter voor een christen nooit ten volle voldoen; al ons handelen moet ten diepste op Christus gericht zijn, moet een reden hebben die verbonden is met ons geloof (is vanochtend over ‘gerechtigheid’ gegaan, maar in de Bijbel staat gerechtigheid niet op zichzelf, maar is op fundamentele wijze verbonden aan Jezus)

DIA: ‘Wat heeft Jeruzalem met Athene te maken?’

- Nu ligt juist in de verbinding met Jezus een probleem; want veel christenen hebben moeite om de verbinding te maken tussen hun persoonlijk geloofsleven (waarin ze Jezus als Redder en Heer ervaren) en het milieu
- Dit is met name een ‘probleem’ voor orthodox gelovige christenen (reformatorisch; evangelisch) met een hoge christologie – zij vinden het vaak moeilijk om het geloof in Jezus aan de uitdagingen van deze wereld te verbinden
- Om deze houding te duiden heb ik maar dat uitdagende citaat van Tertullianus gebruikt: wat heeft Jeruzalem met Athene te maken? Dat ging, in de context van de vroege kerk, natuurlijk om de vraag in hoeverre filosofie als ‘hulp’ voor de theologie gebruikt kan worden – maar dit citaat tekent ook vaak de relatie tov milieu-zorg
- Uit studies, met name in Amerika (waar alles wordt onderzocht) blijkt dat juist orthodoxe christenen erg achterlopen als het gaat om zorg voor het milieu
- Dat blijkt dan verschillende redenen te hebben: veel ‘evangelicals’ in Amerika zijn met name erg eschatologisch gericht, op het einde van de tijden, Israel, Jeruzalem;
- En zoals ik al zei zijn veel reformatorische christenen vaak veel bezig met het eigen heil, en ook wel met sociale issues, maar toch minder gericht op ‘aards heil’, om het zo maar te zeggen
- Toch is dat ten diepste een ontkenning van wie God is:
- God de Vader; de heerschappij van Christus over deze aarde; de Geest als vernieuwer van de Schepper
- Het gaat er dus om op een nieuwe wijze deze bronnen van geloof aan te boren om juist ook ‘Bijbelgetrouwe’ christenen te motiveren voor duurzaamheid; alsook om het begrip duurzaamheid zelf theologisch beter te definiëren

DIA: Christuswirklichkeit in Bonhoeffer

- Bonhoeffers theologie kan hieraan bijdragen – en dat vooral door middel van zijn concept van Christuswirklichkeit, Christuswerkelijkheid, in het NL
- Om dit concept te kunnen begrijpen is aandacht voor Bonhoeffers eigen boeiende leven belangrijk
- Een drijvende vraag in heel de theologie van Bonhoeffer is de vraag die hij, op beroemde wijze, in een brief uit de gevangenis aan Eberhard Bethge schrijft
- Daarin zegt hij: “de vraag die mij ten diepste bezighoudt, is de vraag wat het christendom nu eigenlijk is, of beter: de vraag wie Jezus Christus is, voor ons, vandaag’
- Dit is een kernmotief door heel het oeuvre van Bonhoeffer heen – en het feit dat hij in de gevangenis, dus op het eind van zijn leven, de vraag weer helemaal opnieuw durft te stellen, laat zien dat hij niet tot een afgerond systeem of antwoord op die vraag is gekomen
- Hij staat elke keer de situatie toe om zijn eerdere antwoorden ‘open te breken’, als het ware – en hij komt tot nieuwe, radicale antwoorden
- Maar ondanks het feit dat hij in de gevangenis de vraag naar wie Jezus is, als het ware weer opengooit, heeft hij er eerder wel een stevig antwoord op gegeven, waar we veel aan hebben

- En dat doet hij in zijn Ethiek (niet bij me) – dit is eigenlijk het hoofdwerk dat Bonhoeffer geschreven heeft, ondanks dat het maar manuscripten zijn, die samen nog geen boek zijn
- Hij schreef dit boek tijdens het hoogtepunt van zijn betrokkenheid bij het verzet tegen Hitler; en in dit boek geeft hij op een verborgen manier theologisch rekenschap van deze betrokkenheid
- Eén van de zaken waar hij zich rekenschap van geeft, is het feit dat hij behoorde bij een van de weinigen, een van de zeer weinige, christelijke voorgangers, theologen en christenen in het algemeen die zich tegen het Nazi regime verzetten
- Bonhoeffer ziet een hoofdreden hiervoor daarin, dat er in de kerken van Duitsland een bijna almachtige scheiding werd gemaakt tussen ‘kerk’ en ‘staat’; deze onderscheiding gaat terug op Maarten Luther, die daarmee onder meer de spanning tussen bijvoorbeeld de Bergrede enerzijds en Romeinen 13, over het zwaardrecht van de overheid, anderzijds, met elkaar trachtte te verzoenen
- Deze scheiding maakte het, althans in theorie, niet mogelijk voor de kerk om direct in te grijpen in het gebied van de staat, en anderzijds voor de staat niet mogelijk om in te grijpen in de kerk
- Deze leer werd, waarschijnlijk vaak met een gevoel van opluchting, gebruikt door Duitse – maar ook nederlandse – christenen ten tijde van het derde rijk: men kon daardoor verantwoordelijkheid ontlopen
- Bonhoeffer stond dus met beide voeten temidden van het in elkaar gestorte dogma; en hij beseftte dat er een nieuw spreken moet komen over de vraag hoe de christen tot de wereld moet verhouden
- En dan introduceert hij zijn concept van Christuswirklichkeit; en hij kan dat zelf veel beter zeggen dan dat ik kan samenvatten, vandaar een aantal citaten op het scherm (we hebben namelijk nu NLse vertaling van ethiek, door GdH en Wilken Veen):

DIA: Citaten (1)

- “Het probleem dat in de christelijke ethiek centraal staat, is het werkelijk worden van de openbaring van God in Christus onder zijn schepselen . . .” (37)
- “In Jezus Christus is de werkelijkheid van God binnengegaan in de werkelijkheid van deze wereld.”
- “Het gaat erom aan de werkelijkheid van God en de wereld in Jezus Christus vandaag deel te hebben en dat zo, dat ik de werkelijkheid van God nooit ervaar zonder de werkelijkheid van de wereld en de werkelijkheid van de wereld nooit zonder de werkelijkheid van God.”

DIA: Citaten (2)

- En ook: “Het is een verloochening van de openbaring van God in Christus, ‘christelijk’ te willen zijn zonder ‘wereldlijk’ te zijn, of ook ‘wereldlijk’ te willen zijn zonder de wereld in Christus te zien en te erkennen. Er zijn daarom geen twee ruimtes, maar er is alleen de ene ruimte van de Christuswerkelijkheid, waarin de werkelijkheid van God en de werkelijkheid van de wereld met elkaar verenigd zijn.”
“De hele werkelijkheid van de wereld is in Christus binnengehaald en in Hem samengevat; alleen vanuit dit midden en naar dit midden toe beweegt de geschiedenis zich.”
- Deze citaten tekenen de richting die Bonhoeffer met zijn concept van ‘Christuswirklichkeit’ of ‘Christuswerkelijkheid’ uitgaat: hij stelt dat in de incarnatie, in de menswording, God deze wereld werkelijk is binnengegaan, en daarom de grenzen tussen het seculiere en het religieuze, tussen kerk en wereld, en tussen profaan en heilig, heeft doorbroken
- Dit zou je zo op kunnen vatten, dat Bonhoeffer een soort van libertijn is, die alles maar als goed ziet

- Dat is echter geheel niet wat hij zegt – direct op zijn gedachten over Christuswerkelijkheid volgt een heel manuscript over vorming, vorming in de gestalte van Christus: de discipel moet zich net zo opstellen als hoe Jezus de werkelijkheid is binnengegaan, zegt hij
- Dus er blijven wel degelijk grenzen, en het is opvallend om te zien dat Bonhoeffer zelf ook wel degelijk vervolgens een zekere scheiding tussen kerk en staat verdedigd – zolang maar duidelijk is dat deze niet absoluut is
- Maar wat hij wel wil zeggen is dat zekere onderscheidingen nooit tot valse grenzen mogen worden, waarachter christenen zich terugtrekken, en zich zo aan hun verantwoordelijkheid voor de wereld onttrekken

DIA: Christuswerkelijkheid en milieuzorg

- Dit heeft relevantie voor de wijze waarop christenen omgaan met een thema als verantwoordelijkheid voor het milieu
- Het gaat hier niet om een ‘second order’ activiteit, iets dat minder belangrijk is dan bijvoorbeeld evangelisatie
- Nee, het is er één mee – net als evangelisatie deelt milieuzorg in de éne missie die van God uitgaat, en door Jezus christus in deze wereld gestalte krijgt
- De vraag is natuurlijk altijd hoe je dit praktisch maakt; en ook de vraag of dit sowieso een goed concept is – ik heb deze en andere vragen op het scherm gezet

DIA: Discussie

- Is de moeite met ecologische actie herkenbaar?
- Zijn er ‘valse scheidingen’ die christenen van milieuzorg weerhouden?
- Is Bonhoeffers concept van Christuswerkelijkheid behulpzaam in deze?
- Hoe kan deze ‘éne missie’ gestalte krijgen?

DIA: Tweede thema: Christus als het verborgen centrum van de natuur

- Het is nu gegaan over een christelijk motief om bij milieu-ethiek betrokken te zijn; maar hoe moeten we de aarde zélf eigenlijk zien?
- Vanochtend, en ook in de aankondigingen voor deze studiedag, is er al gewezen op het ambivalente karakter van christelijk spreken over de waarde van de natuur: enerzijds is de natuur schepping van God, en zegt de psalmist dat heel de natuur lof brengt aan God;
- Anderzijds is de natuur ook diepgaand gevallen, al in het begin van Genesis
- Daarom spreekt Paulus in Romeinen 8 ook over het reikhalzend uitzien van de natuur naar de verlossing door Christus
- Over dit thema, de verlossing van de natuur in Christus, heeft Bonhoeffer heel boeiende gedachten ontwikkelt, die ook van waarde kunnen zijn voor zelfs de christelijke eredienst, zoals ik hoop te laten zien
- Zoals we zagen was de vraag wie Jezus was, een centrale vraag voor Bonhoeffer
- Zo rond het jaar 1940 gaf hij in zijn Ethiek het antwoord van Christuswerkelijkheid; maar in zijn eerdere theologie geeft hij nog weer een ander antwoord, dat van belang is juist als het over de natuur als zodanig gaat
- Dat deed hij in de colleges die hij als docent aan de universiteit van Berlijn gaf, in de jaren 1932-33.
- In relatie tot het thema zijn vooral twee college-reeksen interessant: die over Gen. 1-3, en die over de christologie

DIA: Schepping en val

- 1) Bonhoeffer gaf zijn colleges over Gen. 1-3 in het jaar 1932-33; een heel roerig jaar – 1933 is het jaar waarin Hitler tot kanselier van Duitsland werd gekozen

- Maar in zijn colleges (die ook als boekje zijn gepubliceerd) bereikte Bonhoeffer een heel ander soort beroering: aan dit academische instituut begon hij de bijbel uit te leggen op een heel vrije en directe wijze
- Dit is de zogeheten kerygmatische methode – en in het toepassen ervan volgde hij Karl Barth;
- Wat het betekent wordt duidelijk als we kijken naar wat hij bijvoorbeeld zegt over de boom des levens, in het paradijs:
- Citaat: “Het hout van het kruis wordt tot de boom des levens; en midden in de wereld wordt nu opnieuw op de vervloekte akker een teken van leven opgericht: in het midden van de wereld wordt de bron van het leven geopend – aan het kruis. En wie komt en drinkt van deze bron en wie eet van het hout van dit leven zal nog meer hongeren en dorsten.”
- Je kunt Bonhoeffers uitleg hier ‘onbeschaamd christocentrisch’ noemen; hij heeft er geen enkele moeite mee om vanuit de bijbeltekst direct de verbinding met Christus te leggen – hij wil al het academische jargon en de historische exegese overslaan en direct bij de kern beginnen
- Anders dan je misschien zou verwachten als je deze teksten leest, trokken Bonhoeffers lessen, waarin hij deze gewaagde exegese toepaste, drommen van studenten, die ademloos toeluisterden en badend van het zweet alles snel opschreven wat hij zei – dat leidde ook tot grote jaloezie onder zijn collega’s, maar dat terzijde
- Wat de relatie tot het milieu betreft is met name heel interessant hoe Bonhoeffer Christus hier als het centrum van de natuur tekent; eigenlijk is de boom des levens al een verwijzing naar het kruis, zo zegt hij

DIA: Christologie

- 2) Het taalgebruik in zijn boekje *Schepping en val* is enerzijds duidelijk; anderzijds kan het ook wat verwarrend werken – je kunt je de vraag stellen wat hij nu precies bedoelt met zijn stelling dat het kruis van Christus de eigenlijke bron van leven is
- Hij verduidelijkt dat echter zelf, in zijn colleges over christologie, die hij kort na zijn colleges over Genesis gegeven heeft
- Ook de tekst van die colleges is gepubliceerd
- Het zijn beroemde colleges, om allerlei redenen; maar één van die redenen is toch zeker de wijze waarop hij over de relatie tussen Christus en de natuur spreekt;
- Bonhoeffer definieert Christus als ‘het midden’; en hij geeft dan een drievoudige specificatie van wat hij daarmee bedoelt;
- Allereerst is hij het midden van de menselijke existentie; dat is niets nieuws – ook in wat Bonhoeffer zegt over Christus als het midden van de geschiedenis is niets nieuws;
- Maar wat zo opvallend is, is dat hij Christus ook definieert als het middelpunt tussen God en de natuur;
- Voor ons kan het vanzelfsprekend zijn om de natuur in althans relatieve zelfstandigheid te bezien, maar voor die tijd was dat een revolutionaire keuze; zoals één commentator op Bonhoeffer opmerkt, is hij de eerste Duitse protestantse theoloog die de natuur een zekere eigen, zelfstandige waarde toekend
- Hij zegt: “Over deze vraag heeft de protestantse theologie tot nu toe weinig nagedacht. Christus is *de* nieuwe schepping. Hiermee degradeert hij alle overige schepselen tot oude schepping. De natuur staat onder de vloek die God op Adams akker gelegd heeft. . . . Ze lijdt evenals de geschiedenis onder het verlies van haar zin en haar vrijheid. Ze smacht naar een nieuwe vrijheid. De natuur wordt niet, zoals de mens en de geschiedenis, verzoend, maar ze wordt verlost tot een nieuwe vrijheid.”
- Bonhoeffer erkent hier dat Christus en de natuur een nieuw thema zijn voor de protestantse theologie

- En hij bevestigt Christus' heerschappij over de natuur op typische protestantse wijze; hij stelt dat Christus het verborgen centrum van de natuur is, alleen herkenbaar door kruis en lijden heen
- Elk triomfantisme is hierbij afgewezen, elke al te gemakkelijke beweging van de onderbouw van de natuur naar de bovenbouw van de genade; dit is werkelijk een 'theologia crucis' in de zin van Luther
- Deze nadruk op christus als het verborgen centrum van de natuur krijgt ook een toepassing
- Volgens Bonhoeffer is er één plaats waar Christus' verborgen heerschappij duidelijk schijnt, en dat is in de christelijke sacramenten
- Hij zegt het in een vrij lang citaat: "In de sacramenten van de kerk verwerft een geknechte oude creatuur haar vrijheid. . . . [D]e natuur vindt in Christus als haar middelpunt geen verzoening, maar verlossing. Deze verlossing, in Christus geschied, is weer niet te achterhalen en te bewijzen, maar wordt verkondigd. . . . Hiervoor is een teken opgericht. In de sacramenten zijn elementen van de oude schepping tot elementen van de nieuwe schepping geworden. In de sacramenten zijn ze van hun stomheid bevrijd en verkondigen aan de gelovigen onmiddellijk het nieuwe scheppingswoord van God. . . . Ze hebben de zingeving van de mens niet meer nodig. De geknechte natuur zegt ons niet direct het woord van de schepping. Maar de sacramenten spreken. In het sacrament is Christus het middelpunt tussen natuur en God. Daar staat hij namens alle schepselen voor God."
- Zoals gezegd is dit een lang citaat; enkele elementen eruit zijn belangrijk om te benadrukken:
- Allereerst benadrukt hij dat de schepping niet verlost wordt, zoals mensen verlost worden; nee, de schepping wordt bevrijd van de gevolgen van de menselijke zonde. Daarin spiegelt hij eigenlijk precies Romeinen 8, waar datzelfde punt ook benadrukt wordt
- Hij stelt ook deze verlossing plaatsvindt in Christus, en dat het een geloofsuitspraak is - je kunt het niet bewijzen
- En deze verlossing vindt dus plaats in de sacramenten; dat is een heel interessante stelling die je niet zo van de Protestant Bonhoeffer zou verwachten
- Hij bedoelt dit zeker niet op ontologische wijze – je kunt Christus' aanwezigheid niet bewijzen, en deze vindt ook niet vanzelf, 'automatisch' plaats
- Het is een hermeneutisch proces, waarin de gemeente als het ware de échte stem van de natuur hoort, door de sacramenten heen: dit is lichaam van Christus, dit is bloed v Christus
- Op het moment dat de natuurlijke elementen die in de christelijke sacramenten gebruikt worden dit verkondigen, zie je als het ware iets van die oorspronkelijke lichtglans van de schepping weer terug in de wereld; de wereld ligt dan open naar Christus toe
- Als protestant noemt Bonhoeffer doop en avondmaal als de sacramenten – voor een anglicaan of een katholiek zou dit lijstje er uiteraard anders uitzien
- Het blijft waarschijnlijk moeilijk uit te leggen aan buitenstaanders dat in Christus, de natuur tot zijn bestemming komt – maar ik denk dat voor christenen het uitwerken van deze bijbelse lijn door Bonhoeffer best behulpzaam is

DIA: Gesprek

- Is Bonhoeffers stelling dat Christus het (verborgen) centrum van de natuur is, relevant?
- Zou het christelijke milieu-actie helpen als de sacramenten duidelijk aan de natuur verbonden worden?
- Op eventueel welke andere wijzen kan de eredienst de verlossing van de natuur vooruitspiegelen?

DIA: Liefde tot de aarde

- Als het gaat om zorg dragen voor de aarde, om milieu, dan gaat het om ernstige, belangrijke zaken

- Maar het blijkt dat het vaak niet genoeg is om mensen puur verstandelijk te motiveren voor milieu-zorg; er is ook een gevoelsmatige motivatie nodig
- Iemand die daar in recente jaren sterk voor pleit is de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum; bijvoorbeeld in haar recente boek: *Political Emotions: why Love matters for justice*
- ‘The title says it all’ zou ik bijna willen zeggen – alhoewel het in dit geval de ondertitel is, die veelzeggend is (why love matters for justice)
- Haar punt is dat het niet alleen belangrijk is om sterk ontwikkelde politieke idealen te hebben (zoals bijvoorbeeld gelijkheid, of rechtvaardigheid), maar dat mensen ook echt diep in hun gevoelsleven moeten worden aangesproken door deze begrippen
- Dat geldt voor de politiek, maar het geldt ook voor het milieu

DIA: Verschillende vormen van liefde tot de aarde

- Nu heeft Nussbaum deze nadruk niet bedacht; in feite zie je deze aanspraak op de emoties al aan het werk vanaf het allervroegste begin van de milieu-beweging
- Maar er zijn wel twee belangrijke verschillende posities te herkennen
- Enerzijds heb je het werk van natuur-filosofen zoals Aldo Leopold, met zijn bekende boek *A Sand County Almanac* – dat heb ik maar even liefde tot ‘externe’ aarde genoemd
- Naast amateur-filosoof bestond zijn dagelijkse werk er eigenlijk in dat hij houtvester was; en als zodanig leerde hij diepgaand het stuk natuur kennen waar hij voor verantwoordelijk was
- En in zijn boek schetst hij in sterk sprekende beelden de wereld van dat stukje natuur; en je krijgt daardoor eigenlijk automatisch ook een gevoelsmatige binding met het stuk natuur dat hij daar beschrijft; en het betekent ook dat je dan zelf gaat mede-lijden op het moment dat die natuur kwaad wordt aangedaan
- Die nadruk op emotionele verbondenheid met de natuur vindt je ook in veel andere schrijvers over het milieu – een goed voorbeeld is ook Roger Scruton, de bekende engelse theoloog
- Ik noem dit liefde tot een externe aarde, omdat hier de nadruk is op de individuele mens, die de aarde liefheeft, en van de aarde geniet
- Dat lijkt evident, maar toch is dat lang niet altijd zo: je hebt, aan de andere kant, ook veel radicalere oproepen om de aarde lief te hebben; die vindt je onder meer in de hoek van de zogeheten ‘deep ecology’
- Ten diepste gaat het daar niet meer om het liefhebben van de natuur, maar om het éénworden met de natuur – het gaat om het afleggen van de eigen individualiteit en het aannemen van een collectief ‘natuur-zijn’
- Een goed voorbeeld van deze benadering is te vinden in het werk van Arne Naess, bijvoorbeeld
- Deze noorse ecofilosoof heeft een heel eigen natuur-concept ontwikkeld, wat hij ‘Ecosophy T’ noemt – het is een heel ingewikkeld concept, maar het komt erop neer dat er een egalitarianisme gevonden moet worden, een samenleven met alle schepselen waarbij we van de waarde van alles doordrongen zijn – die eenheid moet spiritueel beleefd en ervaren worden
- Een wat duidelijker voorbeeld van wat dit betekent wordt geboden in het werk Marina Schaufler in haar boek *Turning to Earth: Stories of Ecological Conversion*.
- Zij stelt dat omwille van het milieu, mensen een daadwerkelijke bekering tot de aarde moeten doormaken – of, zoals zij het noemt, het herstel van de uiterlijke ecologie hangt samen met een herstel van de innerlijke ecologie
- Zij heeft het niet slechts over een veranderende houding ten opzichte van de natuur, maar om een waarlijke bekering: compleet met een stappenplan van 5 fases waar de waarlijke gelovige heengaat, in zijn of haar ‘terugkeer tot de aarde’
- Roger Scruton spreekt hier over een quasi-religie

DIA: Bonhoeffer over liefde tot de aarde

- Ook wat dit onderwerp betreft heeft Bonhoeffer ons wijsheid te bieden – want ‘liefde tot de aarde’ is een belangrijk thema in heel zijn theologie
- Dat was al zo voor de vroege Bonhoeffer – hij liep zijn stage voor zijn predikantschap voor de Duitstalige gemeente in Barcelona, Spanje
- En daar heeft hij onder meer een serie lezingen gegeven over christelijke ethiek
- Daarin benadrukt hij zeer sterk dat ethiek een zaak van ‘blut und geschichte’ is – het is geen zaak van algemene principes, maar gaat om concrete mensen, in concrete historische situaties
- Heel de lezingenreeks is een krachtig appel aan zijn hoorders om trouw te blijven aan de aarde
- Dit is een direct citaat van Friedrich Nietzsche, met zijn ‘bleibt der Erde treu’ – Bonhoeffer was een kenner van het werk van Nietzsche
- En om dit beroep om de aarde trouw te blijven nader te specificeren gebruikt hij de held Antaus, uit de griekse mythologie
- Van deze held wordt verteld, dat hij onoverwinnelijk sterk was, zolang hij met beide benen op de grond bleef staan – hij versloeg al zijn vijanden
- Maar op een dag kwam er een andere held, Achilles, en die tilde hem op van de aarde, waardoor Antaeus al zijn kracht verloor
- Zó – zegt Bonhoeffer tegen de mensen in Barcelona – is de christen ook: hij moet met beide benen, met liefde, op aarde staan en deelnemen aan dit leven, om waarachtig kind van God te kunnen zijn
- Het is vaak gezegd dat in Barcelona, Bonhoeffer nog erg jong en onvolgroeid is – en dat is ook zeker waar – er zit nog veel te veel ‘blut’ in wat hij zegt over ‘blut und geschichte’ – hij heeft er bijvoorbeeld geen enkel probleem mee, om oorlogen te rechtvaardigen
- Later zou er een heel andere Bonhoeffer opstaan, die diepgaand is geraakt door de Bergrede en door de oproep van Jezus om geen geweld te gebruiken
- Dat is de Bonhoeffer van de kloostergemeenschap, van Finkenwalde, waar hij een protestants monnikendom trachtte te creëren
- Toch verloor ook die Bonhoeffer nooit het belang van de aarde uit het oog; hij heeft in die periode bijvoorbeeld een meditatief stuk geschreven over Ps 119, onder meer over dat vers dat zegt dat wij vreemdelingen en bijwoners zijn op de aarde; daarbij kan hij het dan niet nalaten op te merken dat het toch Gods aarde is, waarop wij leven, en dat deze daardoor ten diepste dus wel ons thuis is
- Ook in zijn Ethiek, dus geschreven ten tijde van de grootste spanning, is er een sterke nadruk op de rijkdom en het belang van het volle, geleefde leven op Gods aarde
- Maar nergens wordt deze nadruk zo sterk als in Bonhoeffers brieven uit de gevangenis – dat is op het laatst van zijn leven
- Hij schrijft daarin onder meer prachtige bruidsbriefjes aan zijn verloofde, Maria von Wedemeyer
- Daarin schrijft hij dat hun huwelijk een ‘ja’ moet zijn tot Gods aarde
- En als hij aan hun bruiloft denkt, denkt hij niet aan een kerk of kapel, maar wil hij het liefst met haar trouwen tussen de bloemen, buiten, temidden van Gods aarde
- Ook in deze brieven noemt hij weer de held Antaeus – dat is een motief voor heel zijn theologie gebleven
- Voor Bonhoeffer persoonlijk is liefde tot de aarde niet slechts een oproep gebleven; hij heeft deze ook echt geleefd – hij kon intens genieten van de natuur en wist ook veel te vertellen over plant- en diersoorten
- Zijn liefde tot de aarde laat zich het best illustreren met betrekking tot de zon: al als kind had Bonhoeffer een heel sterke aantrekkingskracht tot de zon – hij liet zich het liefst door haar warmte en stralen overweldigen

- Die ervaring heeft hij ook in latere jaren elke keer weer gezocht en gekregen – hij ging ook niet voor niets naar landen als Spanje, maar ook naar Marokko en Libie op vakantie
- Een hoogtepunt hiervan is als hij op reis is in Cuba – hij moet dan op kerst spreken, in Havana – maar daar is het dan nog stralend weer – en hij wilde niets liever dan zich overgeven aan de zon, en hij zegt zoonanbidders te begrijpen (aangeven wat er met preek gebeurde)
- Toch gaat Bonhoeffers liefde tot de aarde niet slechts terug op zijn eigen persoonlijke ervaringen en op Nietzsche en Griekse mythologie
- In zijn colleges over Schepping en val, die ik al noemde, baseert hij dit ook heel sterk op de Bijbel, met name op dat gedeelte waar God Adam vormt uit het stof van de aarde – zó nauw verbonden zijn wij met de aarde, dat wij letterlijk uit de wereld voortgeroepen zijn als een stuk ‘begeisterde erde’ – het is prachtig wat hij daarover schrijft
- Hij koppelt dit ook aan zijn uitleg van de schildering van Michelangelo
- Italiaanse reis
- Bonhoeffers liefde tot de aarde is dus gepassioneerd – maar wel diepgaand gebaseerd op de Bijbel, en ontdaan van allerlei valse religieuze noties – we hoeven ons niet tot de aarde te bekeren, en te trachten één met haar te worden
- En ook geen romantiseren van de aarde

DIA: Discussie

- Is Bonhoeffers ‘aardse spiritualiteit’ een herkenbaar/navolgbaar pad?
- Welke andere christelijke motieven kunnen we aangeven om ‘liefde tot de aarde’ vorm te geven?